

MARLENE DUMAS

*Het Oververantwoordelijke
Gebaak*

*- of ga terug naar waar jij
vandaag komt*

HUIZINGA-LEZING 2019

HET ONVERANTWOORDELIJKE GEBAAR

HUIZINGA-LEZING

Fik Meijer

Denken over Carthago. De erfenis van Duiilus (2014)

Jo Tollebeek

*De paarden van Waterloo. Over de schoonheid
en de bruutheid van de geschiedenis (2015)*

Ton Koopman

Bach en zijn zangers (2016)

Antoine Bodar

Leven alsof God bestaat (2017)

Jolande Withuis

Leve het leven. Over vrijheid en de biografie (2018)

Marlene Dumas

*Het onverantwoordelijke Gebaar – of ga terug naar waar jij
vandaan komt (2019)*

MARLENE DUMAS

*Het Onverantwoordelijke
Gebaar*

*- of ga terug naar waar jij
vandaan komt*

HUIZINGA-LEZING 2019

Eerste druk: december 2019

Het Onverantwoordelijke Gebaar – of ga terug naar waar jij vandaan komt is de uitgebreide en geannoteerde tekst van de achtenveertigste Huizinga-lezing, die op vrijdag 6 december 2019 werd uitgesproken door Marlene Dumas in de Pieterskerk te Leiden.

© Uitgeverij EW 2019

© Huizinga-lezing: Marlene Dumas

Redactie & register: Tonny van Winssen

Omslagconcept: Peter ter Mors

Boekverzorging: Peter ter Mors en jooZt Mattheij

Achterplat: *De schikgodin Lachesis beschikt over het menselijk lot* (detail grafzerk), 1565, in Pieterskerk, Leiden (fotografie Pieterskerk).

Druk en bindwerk: Wilco, Amersfoort

Uitgeverij EW, Postbus 11, 1110 AA Diemen, Nederland

Bestellen: shop.elsevierweekblad.nl

ISBN: 978-94-6348-070-3

NUR: 651

Elsevier is een geregistreerd merk van Elsevier B.V. en wordt gebruikt onder licentie.

INHOUD

Het Onverantwoordelijke Gebaar – of ga terug naar waar jij vandaan komt	9
Noten	51
Illustratieverantwoording	57
Interview met Marlene Dumas – Ron Kosterman	61
Levensschets van Johan Huizinga – Gerry van der List	71
Kleine geschiedenis van de Huizinga-lezing – Lennaert Lubberding	77
Over de Huizinga-lezing en de organisatoren	93
Verantwoording	95
Register	96
Over de auteur	101

**Het Onverantwoordelijke
Gebaar – of ga terug naar waar
jij vandaan komt**

HUIZINGA-LEZING 2019

Het Onverantwoordelijke Gebaar – of ga terug naar waar jij vandaan komt

Geachte aanwezigen,

9

In een kerk (dan bedoel ik de protestantse kerk, waarin ik opgroeide) zei de dominee meestal: ‘Gemeente, broeders en zusters...’ Maar zoveel eensgezindheid zou ik niet durven veronderstellen.

‘Dames en heren’ is ook niet meer de juiste aanspreekvorm. Ik weet niet wat het juiste nu is. En ik wil niemand uitsluiten. Niet dat insluiten mijn ideaal is. Beiden – kunstenaar en publiek – zijn ons wantrouwen waard.

Het was ooit een teken van wijsheid om dat te erkennen.

De kunstenaar als twijfelaar, verbeelders van gelijktijdigheden, van contradictie en paradox. Heden ten dage wordt gezegd dat het publieksonvriendelijk is om moeilijke woorden te gebruiken. Wanneer men met musea samenwerkt, willen die overal uitleg bij – muurteksten, brochures, noem maar op, maar ze zeggen met nadruk dat moeilijke woorden moeten worden vermeden.

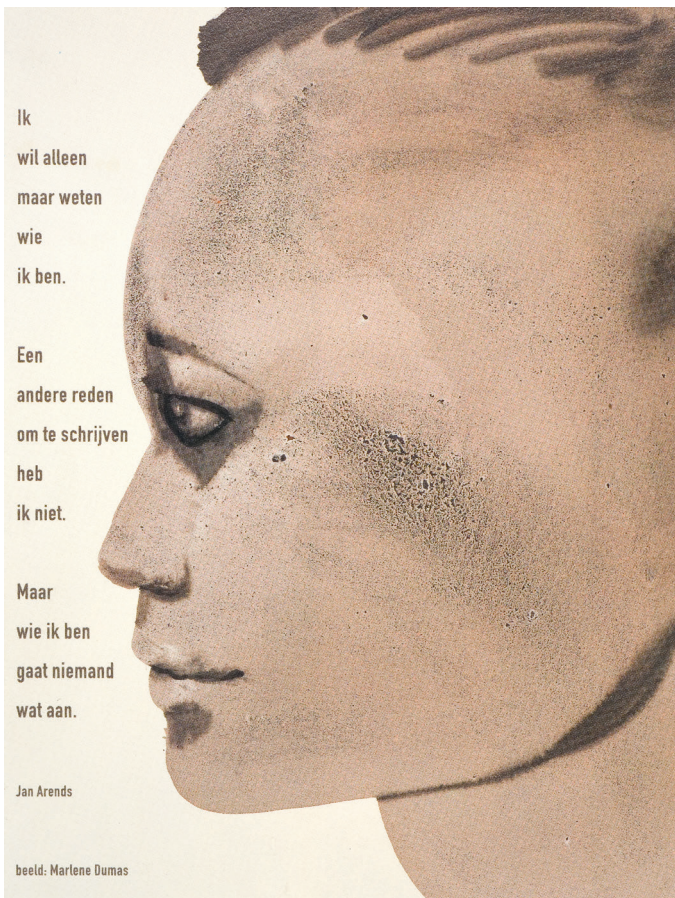
‘Paradoxaal’ is zo een mooi woord, zo schijnbaar onge rijmd.

Geef mij de grote Hollandse dichter Jan Arends a.u.b.¹

En toch... hierna komt toch nog een lezing, of eerder een toespraak, een vertoning. Ik ben geen wetenschapper en ook geen academicus, en jammer genoeg ook geen polyglot, dat is nu een moeilijk woord! Ik ben eerder een proefkonijn. Dat zich zelf afluistert en gebruikt om het omslachtige proces om tot de verbeelding te spreken, probeert te omschrijven. In mijn geval betreft het de eeuwige worsteling tussen woorden, beelden en gebaren. Sommige kunstenaars vinden dat hun werk het helemaal zonder woorden kan stellen. Dat is een illusie. Iedere kunstenaar die ooit in de geschiedenis bewaard is gebleven, is daar gekomen door het betoog van iemand anders.

10

Praten doen wij allemaal wel, want al wordt gezegd dat wij leven in een beeldcultuur, de interpretatie van beelden blijft altijd gebonden aan teksten. Beelden spreken niet voor zichzelf, beelden vertonen zich. De aard van beelden is amoreel. Het beoordelen ervan niet. Dat ontbloot de waarden van de kijker en die is nooit neutraal. ‘Smaak’ is ook een vaak misbruikt begrip, een ander woord voor vooroordelen gebaseerd op gemakzucht. Het is maar waar je aan gewend bent. Of men zonder oordeel kan kijken, is maar de vraag. De kunstenaar wordt ook een derde persoon wanneer het werk voltooid is en het atelier verlaat en naar buiten gaat. Wat doet dit nieuwe schepsel? Beeldende kunst houdt van haar minnaars die in diverse talen kunnen spreken. Zij die nieuwe begrippen kunnen creëren voor haar gebarentaal. Zij die samen medeplchtig zijn.

Ik
wil alleen
maar weten
wie
ik ben.

Een
andere reden
om te schrijven
heb
ik niet.

Maar
wie ik ben
gaat niemand
wat aan.

Jan Arends

beeld: Marlene Dumas

Poëzieposter met gedicht van Jan Arends en beeld van Marlene Dumas, 1994

Ooit schreef ik:

they say, you can't judge a book by it's cover,
you can't judge a woman by her lover,
but paintings have to be judged by their covers
and by their lovers.²

12 Soms werken zekere uitspraken alleen in een specifieke taal. Mijn kunsttermen zijn in het Engels verankerd. Mijn kunstopleiding was op de Engelstalige Universiteit van Kaapstad. Het foutloze Nederlands valt mij zwaar. Mijn moedertaal is Afrikaans, dat heel dicht bij het Nederlands ligt, maar ook een zeker verzet ertegen kent. (Ja, dan had Van Riebeeck maar niet naar Stormkaap moeten gaan. Dan had ik nu niet dat taalprobleem en jullie hadden dat probleem niet met mij). Maar om het nog erger te maken: dan is het ook nog het Kaaps dat het dichtst bij mij ligt. Deze oneerbiedig verbasterde taal.³

Een gedicht van de Zuid-Afrikaanse Ronelda Kamfer (1981):

ek praat julle taal
ek eet julle kos
ek bly in julle vaderland
ek drink julle wyn
ek sing julle musiek
en liewe ooms, ek, ja ek, ek vry met julle seuns⁴

Mijn relatie tot de geschiedenis van de beeldende kunst komt tot mijn 23ste jaar uit boeken. Boeken die voor mij selecties, beschrijvingen en waardeoordelen maken. Films zag ik wel in

Zuid -Afrika, maar schilderijen niet in het echt. Het is daarom dat de verhouding tussen 'lezen' en 'zien' zo belangrijk is voor mij. Films, boeken, fotografische beelden waren aan strenge censuur gebonden. Schilderkunst was toen meestal zo 'smaakvol', zo ongevaarlijk – die deed niet echt mee.

Apartheid werd door de christelijke autoriteiten als wet ingevoerd en met geweld in stand gehouden. Wetten zijn regels door mensen gemaakt en kunnen door mensen bestreden worden, maar de toen heersende blanke, Afrikaanssprekende Nationale Partij deed het uit de naam van God, die wilde dat 'mijn' blanke beschaving beschermd werd, met een onveranderlijke 'identiteit' en een vastgestelde 'cultuur'. Het is daarom dat ik beide begrippen, identiteit en cultuur, zo wantrouw en niet van ze houd. En absoluut niet als in essentie voorgeschreven vastgelegde begrippen. En net toen ik uiteindelijk dacht ervan verlost te zijn, komen zij in grote groepsverbanden ongenadig terug.

Een van mijn lijfspreuken komt van Lionel Trilling.⁵ Ik citeer: *'A primary function of art and thought is to liberate the individual from the tyranny of his culture.'* Dit is een belangrijk verschil tussen cultuur en kunst. Zij dienen andere doelen. Albei zijn nodig in een samenleving. Cultuur is het behoud van (spel)regels en kunst de verandering ervan .

U vraagt zich misschien af: waarom zo'n onooglijke titel of nare ondertitel? Het geeft de toon aan van onze tijd, waarin iedereen meent iets te weten van alles en dezelfde woorden worden gebruikt met verschillende betekenissen.

Ik wil onze pijn benoemen.

Ik wil steeds onze namen veranderen.

Ik weet dat beelden en woorden dezelfde wijn drinken.

Er is geen zuiverheid die wij moeten beschermen.⁶

Ga terug naar waar jij vandaan komt?

14 Hier zijn wij aangewezen op begrippen zoals oorsprong en identiteit. Waar komen wij vandaan? Van onze moeder? Zij is eerstens een lichaam, daarna taal en land. Wat de politiek ermee bedoelt, is anders dan hoe kunstenaars het verwoorden. Het is opvallend hoe vaak de metafoor van ‘land’ wordt gebruikt. De oorsprong van de kunst en de mens is uiteindelijk niet een nationalistisch land, hoeveel je ook mag houden van je geboortegrond en het wil verdedigen en beschermen. Dat is er ook, maar anders.

Astrid H. Roemer (Paramaribo, 1947) zei bij haar aanvaarding van de PC Hoofd-prijs 2016:

Geachte genodigden, beste vrienden, lieve mensen: was mij een literaire prijs toegekend vanwege het land waar ik ben geboren, vanwege mijn etniciteit, mijn sekse en gezien de aard van mijn romantische liefdeskeuzen: ik zou de prijs, hoe prestigieus ook, niet accepteren, omdat de ontwikkelingen die ik heb doorgemaakt, mij juist hebben ontkoppeld van levensfeiten waarvoor ik, welbeschouwd geen keus heb kunnen maken, ja , mijn gasten: ook de liefde is mij aangedaan.⁷